

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний університет будівництва і архітектури

САКРАЛЬНІ СПОРУДИ РІЗНИХ РЕЛІГІЙ (ХРИСТІЯНСЬКОЇ, МУСУЛЬМАНСЬКОЇ ТА ІУДЕЙСЬКОЇ)

**Методичні вказівки
до виконання проекту
для студентів II курсу спеціальності
191 «Архітектура і містобудування»**

Київ 2017

УДК 726:727.4

ББК 38.712

К90

Укладач О. І. Жовква, д-р архіт, доцент

Рецензент В.Г. Чернявський, д-р архіт, професор

Відповідальний за випуск В. В. Куцевич, д-р архіт, професор

Затверджено на засіданні кафедри архітектурного проектування цивільних будівель і споруд, протокол № 6 від 25 жовтня 2017 року.

Видається в авторській редакції.

Культові споруди християнських, мусульманських та К90 іудейських релігій: методичні вказівки до виконання проекту / уклад. О.І. Жовква. – К.: КНУБА, 2017. – 36 с.

Містить питання проектування сакральних споруд різних релігій (християнських, мусульманських, іудейських), організації земельних ділянок, наведені рекомендації щодо функціонально-планувальної організації даних споруд. Розглянуто питання щодо композиційних рішень сакральних споруд із врахуванням канонів та змістового навантаження окремих форм. Наведено рекомендації щодо організації внутрішнього простору сакральних споруд.

Призначено для студентів II курсу спеціальності 191 «Архітектура і містобудування».

© КНУБА, 2017

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ.....	4
КЛАСИФІКАЦІЯ САКРАЛЬНИХ СПОРУД.....	9
СКЛАД ТА ОБСЯГИ РОБОТИ (завдання на проектування).....	9
СКЛАД ПРОЕКТУ.....	9
ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ ОСНОВНИХ ПРИМІЩЕНЬ.....	11
МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ПРОЕКТУВАННЯ.....	12
Особливості розташування сакральних споруд.	
Вирішення генерального плану.....	12
Функціонально-планувальні рішення.....	15
Архітектурні рішення.....	19
Вирішення внутрішнього простору сакральних споруд. Символіка.....	22
Конструктивні рішення.....	27
ТЕРМІНИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ.....	28
ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ.....	30
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	31
ДОДАТОК.....	33

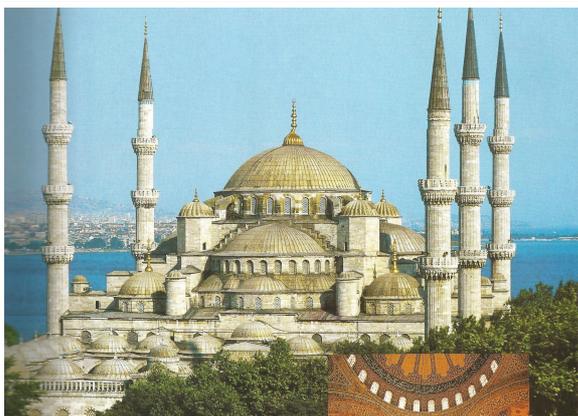
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Збереження культурної спадщини – це надзвичайно важлива задача для кожної держави. Сакральні споруди різних періодів формують архітектурне обличчя міста, надаючи йому індивідуальний та неповторний характер. На жаль в Україні значний час існував період атеїзму, період у який руйнувались святині, відбувалась стагнація розвитку сакральної архітектури та мистецтва.

В той час, як в Україні панував “духовний вакуум” — на Заході йшов поступовий процес розвитку культового мистецтва та архітектури, у зв’язку закордонний досвід проектування сакральних споруд є надзвичайно цінним. На нашому терені близько півстоліття існувала заборона на всі види релігійного мистецтва, в тому числі й архітектуру: у даний період не проводились ґрунтовні дослідження щодо майбутніх шляхів розвитку сакральної архітектури, не досліджувались питання їх функціонально-планувальної організації та нормування основних приміщень тощо. Сьогодні Україна знаходиться у періоді відродження втраченого та примноження культурної спадщини. Ґрунтовні дослідження архітектури сакральних споруд почали проводитись лише на початку 90-х р. ХХ ст. і тривають донині. Однак сьогодні не в повній мірі висвітлено питання проектування культових споруд із врахуванням їх сакральної сутності, канонічних вимог тої чи іншої релігії. Не приділено достатньо уваги у проведених сучасними науковцями-архітекторами дослідженнях питанню канонічного значення форм та приміщень сакральних споруд, організації внутрішнього простору, застосуванню символіки.

Зважаючи на те, що сьогодні не розроблені рекомендації щодо методики проектування сакральних споруд різних конфесій, нормування їх основних приміщень, дані методичні рекомендації дозволять зробити процес проектування більш впорядкованим та осмисленим.

Студенти другого курсу на підставі дослідження світового та вітчизняного історичного (рис. 1) та сучасного (рис. 2) досвіду проектування сакральних споруд різних релігій, аналізують ділянку проектування, вибирають конфесійну приналежність споруди та з врахуванням канонічних особливостей та наведених у даних рекомендаціях норм розробляють функціонально-планувальні схеми, проектні пропозиції планувальних та архітектурно-композиційних рішень.

Блаkitна мечеть, м. Стамбул

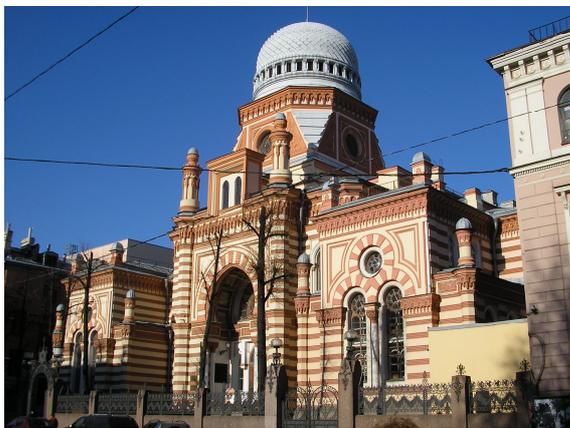
Мечеть, м. Санкт-Петербург

Мечеть, м. Євпаторія

Мечеть, м. Бахчисарай

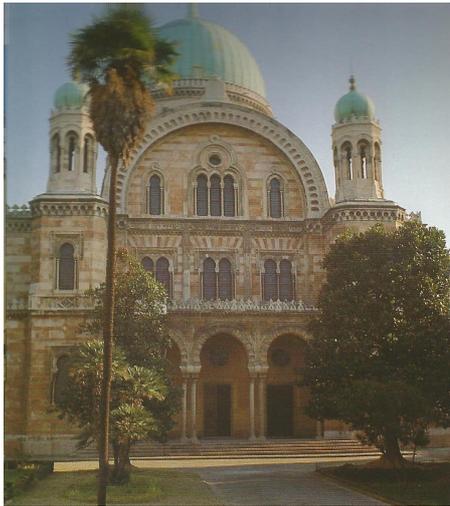

Синагога, м. Санкт Петербург

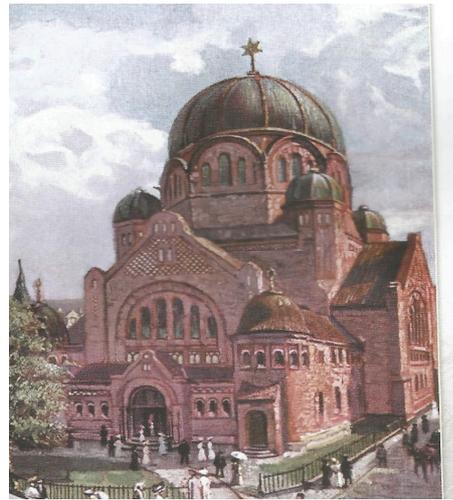

Синагога, м. Жовква

Рис. 1. (див. також с. 6,7)

Синагога, м. Флоренція

Синагога, м. Познань

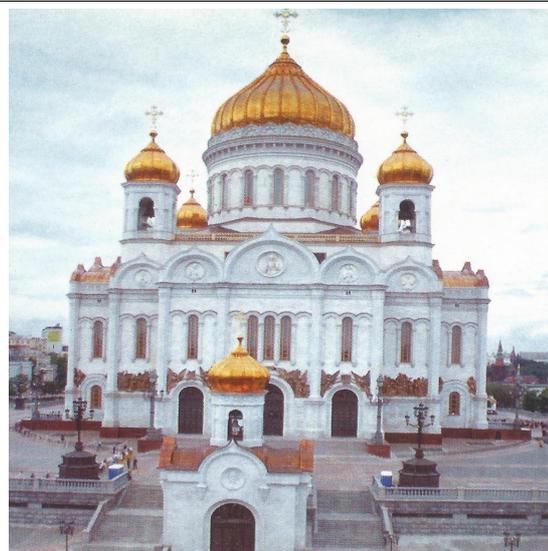
Католицький костел, м. Жовква

Католицький костел, м. Київ

Православна церква, м. Київ

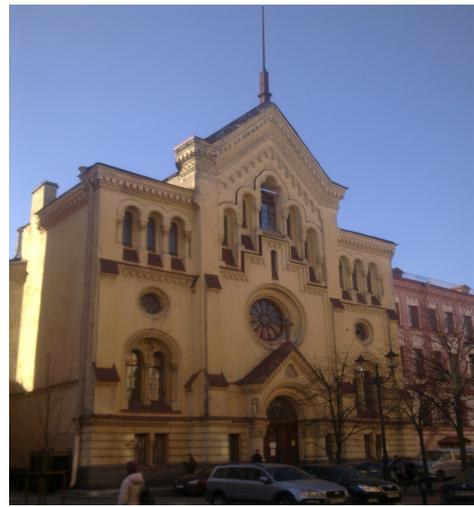

Православний храм, м. Москва

Рис. 1. (продовження)

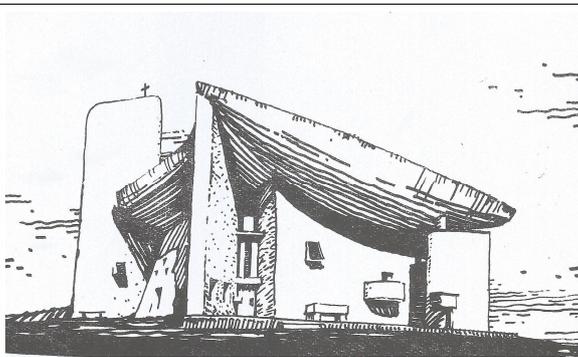

Протестантська церка, м. Санкт Петербург

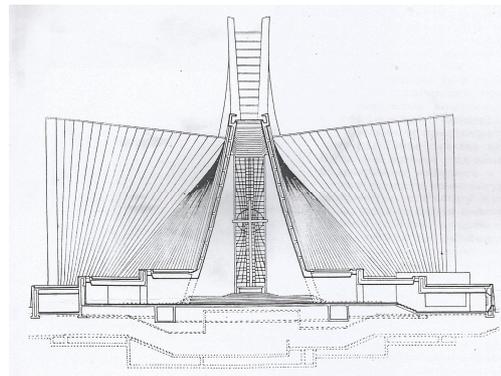

Протестантська церква, м. Санкт Петербург

Рис. 1. (закінчення)

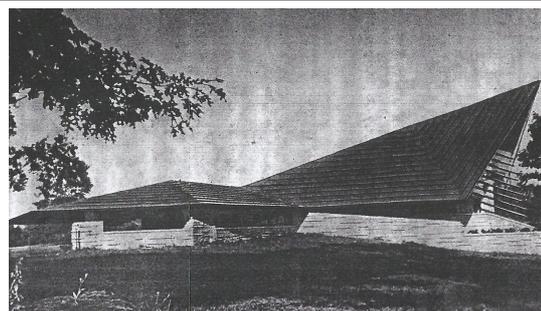
Християнська сакральна споруда, арх. Ле Корбюзьє

Християнська сакральна споруда, арх. Кензо Танге

Християнська сакральна споруда, арх. О. Німейєр

Християнська сакральна споруда, арх. Ф.Л.Райт

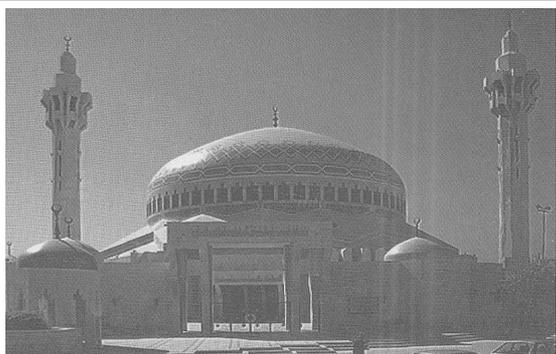
Рис.2. (див. також с. 8)

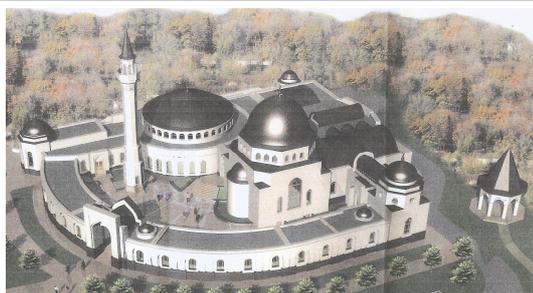
Християнська сакральна споруда, арх. Т.
Андо

Християнська сакральна споруда, арх. Р.
Жук

Мусульманська сакральна споруда, арх. Р.
Бадран

Мусульманська сакральна споруда, ГАП
Ковальчук С.О.

Іудейська сакральна споруда, арх. Ф. Л. Райт

Іудейська сакральна споруда, арх. О.
Дольник

Рис. 2 (закінчення)

КЛАСИФІКАЦІЯ САКРАЛЬНИХ СПОРУД

Пропонується така класифікація сакральних споруд:

- За місткістю (малі - на 100 віруючих, середні - на 100-200 віруючих, великі на 200 і більше віруючих);
- За значенням (місцевого, міського, регіонального, всеукраїнського). У Православ'ї всеукраїнського значення надають лаврам на території яких знаходяться найбільш значущі та шановані сакральні споруди; регіонального та міського значення можуть бути собори та храми, а також монастирі із соборами та храмами; міського значення зазвичай бувають церкви та каплички.
- За містобудівним розташуванням («крокової доступності», районні, міські, заміські),
- За методом будівництва (новобудови, об'єкти реконструкції, адаптовані споруди),
- За кількістю функцій (поліфункціональні, монофункціональні).

СКЛАД ТА ОБСЯГИ РОБОТИ (завдання на проектування)

СКЛАД ПРОЕКТУ

1. Ситуаційний план з визначенням ділянки забудови М 1:2000.
2. Генеральний план ділянки з нанесенням меж земельної ділянки (ділянки проектування) з посадкою основних будівель та споруд духовного навчального закладу. Масштаб креслення М 1:500.
3. Плани основних поверхів (1, 2 пов.) з можливим зазначенням розташування обладнання, зазначенням основних габаритних розмірів, позначенням експлікації приміщень. Масштаб креслення М1:50, 1:75, 1:100 (допускається архітектурний масштаб).
4. Розрізи будівлі (не менше одного розрізу - конструктивного). Масштаб креслення М1:50, 1:75, 1:100 (допускається архітектурний масштаб).
5. Фасади будинку (не менше одного фасаду - головного). Масштаб креслення М1:50, 1:75, 1:100 (допускається архітектурний масштаб).
6. Перспектива будівлі.
7. Розгортка по головній вулиці із зображенням об'єкта проектування. Масштаб креслення довільний і залежить від компоновки аркуша.
8. Пояснювальна записка та техніко-економічні показники будівлі з короткою характеристикою принципів конструктивних рішень.
9. На кресленнях мають бути вказані площі приміщень, зовнішні розміри в мм., позначки висоти в м.

Техніка виконання та інструменти

Креслення планів, генплану, розрізів, фасадів та розгорток, а також перспектива можуть виконуватись у довільній техніці (туш, олівець, акварельна відмивка, комп'ютерна графіка). Фасади та перспектива подаються із виявленням тіней, фактури закладених у проектне рішення матеріалів.

МІСТОБУДІВНА СИТУАЦІЯ

Сакральна споруда (обраної конфесії), за умовами курсового проектування, знаходиться у Дарницькому районі м. Києва на вул. Привокзальній. Відповідно до Генерального плану розвитку м. Києва до 2020 р. земельна ділянка знаходиться в зоні громадських будівель і споруд та межує із рекреаційною зоною. Рельєф ділянки помірний із незначним перепадом відміток. Земельна ділянка прилягає до вул. Привокзальної. Транспортне сполучення із ділянкою проектування відбувається через Харківське шосе та вул. Привокзальну.

Для виконання проекту студенти можуть обрати сакральну споруду християнської (православної, католицької, протестантської), мусульманської, або іудейської релігій.

СКЛАД ПРИМІЩЕНЬ

Православних сакральних споруд:

- притвор,
- молитовна зала та бічні приділи,
- священне приміщення (вівтар),
- ризниця,
- паномарка,
- хрещальня із роздягальною,
- сповідальня,
- хори,
- навчальне приміщення,
- церковна крамниця,
- дзвіниця.

Католицьких сакральних спорудах:

- нартекс,
- молитовна зала,
- священне приміщення (вівтар),
- ризниця,
- іконна крамниця,
- навчальне приміщення,
- допоміжне приміщення.

Протестантських сакральних спорудах:

- вестибюль,
- молитовна зала,
- священна зона для служителів культу,
- навчальне приміщення,
- крамниця,
- допоміжне приміщення.

Мусульманських сакральних спорудах:

- вхідне приміщення (внутрішній двір),
- молитовна зала для чоловіків,
- молитовна зала для жінок,
- священна зона для служителів культу,
- навчальне приміщення,
- допоміжне приміщення,
- мінарет.

Іудейських сакральних спорудах:

- вестибюль,
- молитовна зала для чоловіків,
- молитовна зала для жінок,
- священна зона для служителів культу,
- навчальне приміщення,
- допоміжне приміщення.

ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ ОСНОВНИХ ПРИМІЩЕНЬ

Функціональні приміщення	Площа м ² /люд.		
	Малі (на 100 віруючих)	Середні (на 100-200 віруючих)	Великі (на 200 і більше віруючих)
1. Молитовна зала (спільна для чоловіків та жінок)	0,5	0,6	0,7
2. Молитовна зала для жінок (іслам, іудаїзм)	0,5	0,5	0,5
3. Хрещальня із роздягальною (не менше 10 м.кв.)	8	8	10
4. Священне приміщення (вівтар)	За проектним рішенням		
5. Вестибюль-притвор	0,2	0,3	0,4
6. Навчальне приміщення	20-25 м.кв.	25-30 м.кв.	30-35 м.кв.
7. Крамниця	15 м.кв.	20 м.кв.	20 і більше м.кв.
8. Допоміжне приміщення	10 м.кв.	15 м.кв.	20 м.кв.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ПРОЕКТУВАННЯ

ОСОБЛИВОСТІ РОЗТАШУВАННЯ САКРАЛЬНИХ СПОРУД. ВИРШЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПЛАНУ

Відповідно до усталених традицій християнська культова споруда повинна домінувати серед оточуючої забудови. Православні храми зазвичай будуються на узвишсях. Дані вимоги щодо домінантності даних споруд також висуваються і до мусульманських культових споруд, їх мінарети, як шпилі готичних соборів, зазвичай являються основною візуальною домінантою міст. У загальній композиції генерального плану синагога також повинна розташовуватись на найвищому місці.

Отже, канонічна вимога щодо домінування сакральної споруди серед оточуючої забудови притаманна сакральним спорудам усіх згаданих релігій.

Земельну ділянку для будівництва сакральної споруди необхідно поділяти на такі функціональні зони: вхідну (площа перед сакральною спорудою); зону основної забудови (культова споруда); зону допоміжної забудови (адміністративно-господарські, виробничі, місіонерсько - волонтерські будівлі); зелену, господарську. У таблиці 1 наведені рекомендовані площі основних зон генерального плану сакральної споруди.

У вхідній зоні варто передбачати: місце для зборів прихожан перед релігійною службою та у святкові дні, місця для нетривалого відпочинку, а також в'їзд для автотранспорту. Вхідна зона повинна бути безпосередньо пов'язаною із зоною основної забудови. У вхідній зоні мусульманських культових споруд відповідно до канонічної традиції розміщується фонтан для обмивання.

Зона культової споруди, що входить до зони основної забудови, повинна мати круговий обхід завширшки 3–5 м для здійснення хресної ходи під час свят (для християнських споруд).

Зона допоміжної забудови призначена для організації парафіяльної, адміністративної, виробничої, просвітньо-навчальної, странопріємної діяльностей. Ця зона, як правило, має бути пов'язана із культовою спорудою і вхідною зоною. У допоміжній зоні рекомендовано розташовувати адміністративно-господарські будівлі, странопріємні споруди, виробничі майстерні, навчальні споруди тощо.

Господарська зона призначена для розташування господарських споруд (складів, гаражів, контейнерів для сміття). Ця зона повинна мати зручні під'їзди від головної транспортної магістралі, вулиці. Площа господарської зони має становити приблизно 8–10 % від загальної площі ділянки проектування.

При проектуванні сакральних комплексів необхідно передбачати під'їздні дороги до головного входу та основних евакуаційних виходів зі всіх будинків та споруд.

Територія, на якій розташовується сакральна споруда, повинна мати декоративне огороження по всьому периметру. Головний вхід на ділянку варто орієнтувати на головний вхід до культової споруди. За межами огорожі слід передбачати автостоянки з розрахунку 2 місця на кожних 50 вірян; 2 машино-місця на 5 священнослужителів та співробітників.

Зелену зону рекомендується робити площею не менше 5–15 % від загальної площі ділянки в умовах міста та 15–30 % у приміській зоні.

Також на території доречно передбачати благодійно-місіонерську зону із тимчасовими павільйонами для проведення благодійно-волонтерської роботи із людьми, які опинились у скрутних життєвих обставинах.

Таблиця 1

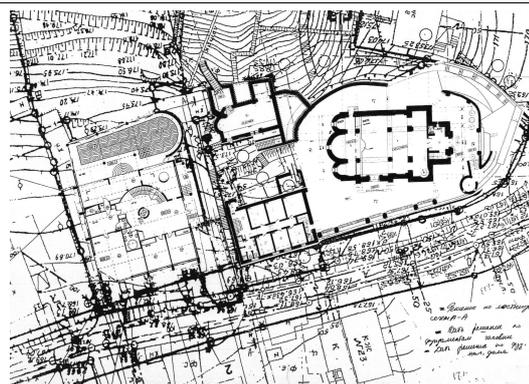
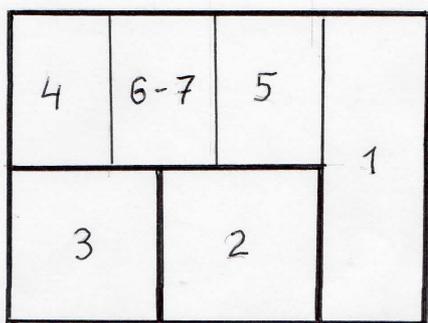
Функціональна зона	Площа м ² /відвідувача		
	малі	середні	великі
Забудови основної	30–50 %		
Зона допоміжної забудови	15–25 %		
Вхідна	0,5	0,5	0,5
Зелена	5 %	10 %	15 %
Господарська	2,1	1,1	0,9
Дозвіллева (рекреаційна)	0,5	0,5	0,5
Благодійно-місіонерська	За завданням на проектування		

Залежно від типу та місткості сакральні споруди можуть бути компактними (із стилізованим поверхом), зблокованими (із прибудовами будівель та блоків). Компактними проектуються невеликі за місткістю сакральні споруди. Компактне розташування на земельній ділянці сакральної споруди зі стилізованою основою дозволить надати їй домінуючої ролі серед оточуючої забудови. Зблокованими можуть бути середні та великі сакральні споруди.

Бажано, щоб будівля сакральної споруди знаходилась у центрі ділянки проектування, на узвишші.

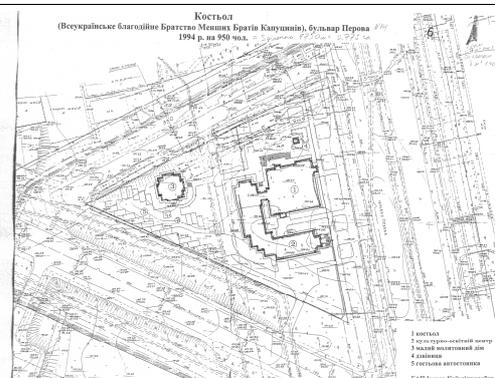
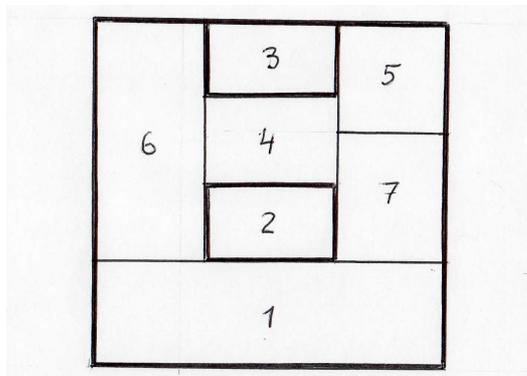
Пропонуються наступні схеми організації ділянок проектування сакральних споруд різних релігій (рис. 3).

Православна сакральна споруда (компактна схема)

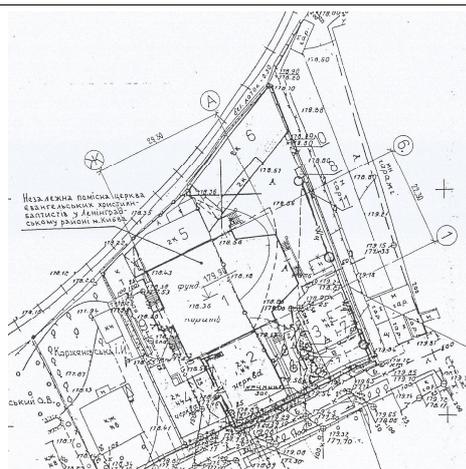
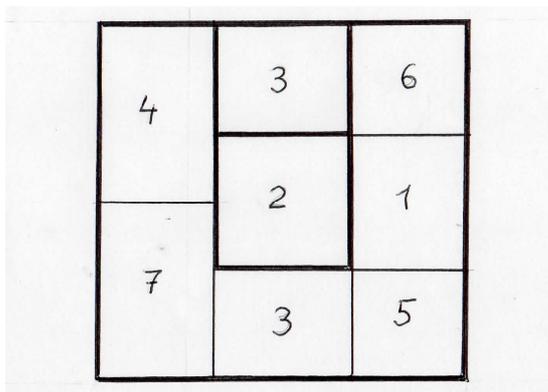
1. вхідна зона, 2. зона основної забудови,
3. зона допоміжної забудови, 4. зелена зона, 5. господарська зона, 6. дозвіллева зона,
7. благодійно-місіонерська

Католицька сакральна споруда (зблоковано – павільйонна схема)

1. вхідна зона, 2. зона основної забудови,
3. зона допоміжної забудови, 4. зелена зона, 5. господарська зона, 6. дозвіллева зона,
7. благодійно-місіонерська

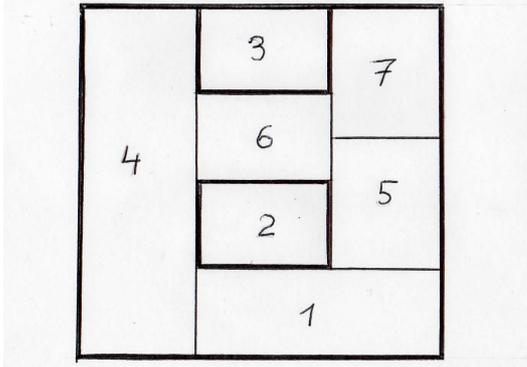
Протестантська сакральна споруда (зблокована схема)

1. вхідна зона, 2. зона основної забудови,
3. зона допоміжної забудови, 4. зелена зона, 5. господарська зона, 6. дозвіллева зона,
7. благодійно-місіонерська

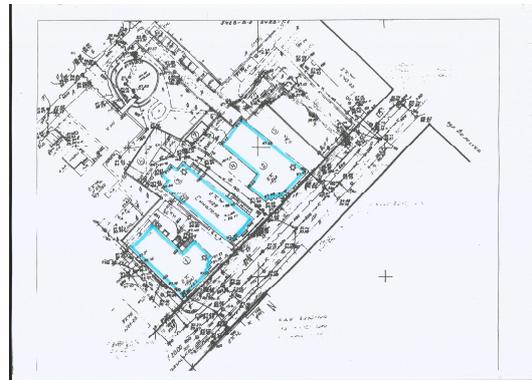
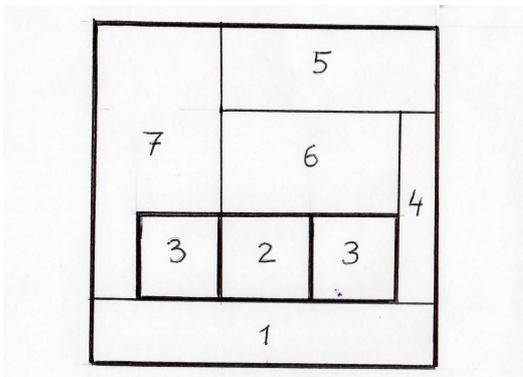
Мусульманська сакральна споруда (компактна схема)

Рис. 3. (див. також с. 15)

1. вхідна зона, 2. зона основної забудови,
3. зона допоміжної забудови, 4. зелена зона, 5. господарська зона, 6. дозвіллева зона, 7. благодійно-місіонерська

Іудейська сакральна споруда (павільйонна схема)

1. вхідна зона, 2. зона основної забудови, 3. зона допоміжної забудови, 4. зелена зона,
5. господарська зона, 6. дозвіллева зона, 7. благодійно-місіонерська

Рис. 3 (закінчення)

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПЛАНУВАЛЬНІ РІШЕННЯ

В функціонально-планувальній композиції сакральних споруд різних релігій простежується чимало тотожних рис та особливостей.

Православна сакральна споруда повинна формуватись на основі наступних трьох частин: вітваря (святилища), місця для молитви (безпосередньо храм) і притвору. Вітвар у православ'ї є священним місцем; середня частина – місце перебування прочан; притвор – це сфера земного буття, місце, де прихожани готуються до участі в літургії.

Православна сакральна споруда повинна складатися із наступних приміщень: молитовний зал (іноді із бічними приділами), сакральний простір-вітвар, вхідна зона-притвор та допоміжних приміщень (хрещальня, паламарня, ризниця, іконна лавка). В архітектурну композицію православної сакральної споруди також може входити дзвіниця у вигляді прибудованого об'єму та навчальне приміщення. Навчальне приміщення

може розташовуватись безпосередньо у стилобатній, цокольній частині культової споруди, бути вбудовано-прибудованими.

Вівтар, у якому знаходиться престол, від основного молитовного залу відокремлює іконостас. Вівтар у православ'ї завжди зорієнтований на схід (допустимі відхилення на 10° - 15°). Розташування ікон в іконостасі має свої закономірності поярусного розташування.

Перед іконостасом передбачається влаштування підвищення – солеї (місце з якого проголошується Євангеліє священнослужителями). З двох боків від солеї розташовують кліраси – місця, де стоять читці та співаки церковного хору. Також у православній сакральній споруді, над молитовним залом у західній частині, можна організувати спеціальне місце для хоруги – хори.

В кінці молитовного залу та у притворі можна розташовувати лави для відпочинку людей похилого віку. У притворі православної культової споруди розміщуються іконні та свічкові крамниці, а також приміщення підсобного призначення (кімнати персоналу, гардеробні, комори). У притворі або цокольній частині храму дозволяється розміщення с/в, за умови його ізоляції від молитовної зали та вівтарної частини. Також у цокольній частині може знаходитись хрещальня із роздягальнею.

Православні сакральні споруди можуть бути квадратними в плані, у формі хреста, круглими (храми-ротонди) (рис. 4, 5).

При проектуванні **католицької сакральної споруди** необхідно виділяти три головні членування: нартекс (місце приготування до молитви), наос (основний молитовний зал від лат. *navis* – корабель), вівтар. Характерною планувальною особливістю католицького сакрального ядра є поздовжня композиція, що нагадує корабель. У молитовному залі розташовують лави для віруючих.

Вівтар, або пресвітерія, розташований в апсиді – місці, де зберігаються Святі Дари. В апсиді влаштовують лави для кліру, а перед ними – кафедру. На престол кладуть дарохранительницю. Вівтар католицького храму, як і православного, завжди зорієнтований на схід. Пресвітерія відокремлюють від іншого простору храму різьбленою балюстрадою і проектують на узвишші. Окрім центрального вівтаря та зали, в католицькому храмі можуть бути і бічні приділи. Амвони можна оздоблювати балдахіном із зображенням голуба, що символізує Св. Духа.

У планувальній структурі католицької культової споруди необхідно виділяти спеціальні місця для хору і окремі приміщення для служителів храму та зберігання одягу для літургії.

Традиції західного сакрального зодчества відрізняються від східних: тому сакральні споруди західного обряду повинні будуватися на основі витягнутого плану нави – корабля із вівтарною частиною в глибині (рис. 4, 5).

Функціонально-планувальна структура	Символ	Функціонально-планувальна структура	Символ
<p>Православ'я</p> <p>↑ схід</p> <p>сакральна зона паномарка вівтар престол ризниця іконостас солея амвон клірас МОЛИТОВНА ЗОНА нава сповідальні притвор лавка ВХІДНА ЗОНА</p>	 	<p>Католицизм</p> <p>↑ схід</p> <p>сакральна зона купель престол ризниця пресвітерій амвон МОЛИТОВНА ЗОНА наос сповідальні лавка нартекс інформаційна ВХІДНА ЗОНА</p>	
<p>Протестантизм</p> <p>↑ схід</p> <p>сакральна зона кафедра МОЛИТОВНА ЗОНА нава ВХІДНА ЗОНА фойє</p>	<p>Символ</p>	<p>Іслам</p> <p>↑ схід</p> <p>сакральна зона кібла міхраб МОЛИТОВНА ЗОНА внутрішній двір ВХІДНА ЗОНА</p>	<p>Символ</p>
<p>Іудаїзм</p> <p>↑ схід</p> <p>арон-кадеш сакральна зона біма МОЛИТОВНА ЗОНА ВХІДНА ЗОНА вестибюль</p>	<p>Символ</p> 	<p>Спільна для різних конфесій функціонально-планувальна модель</p>	

Рис. 4

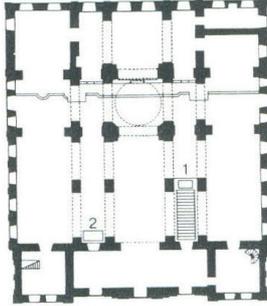
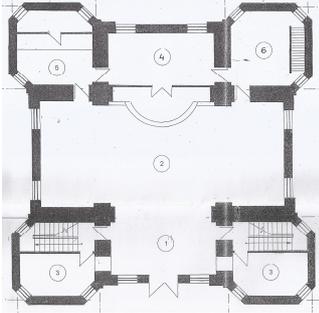
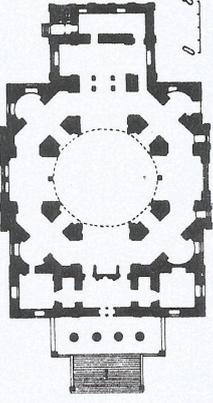
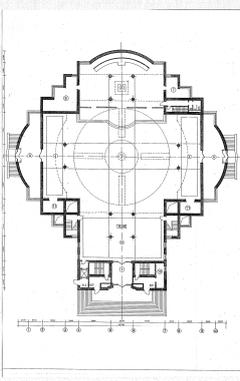
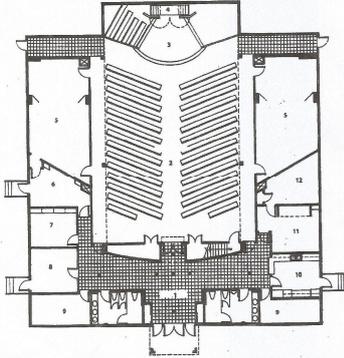
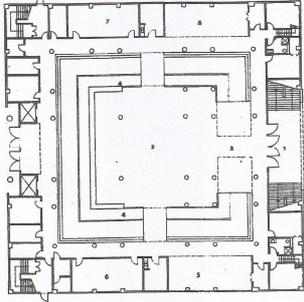
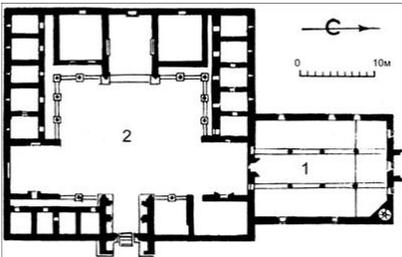
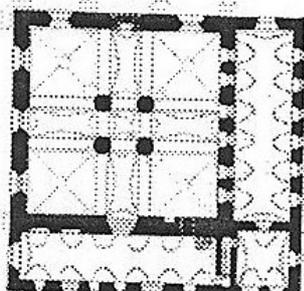
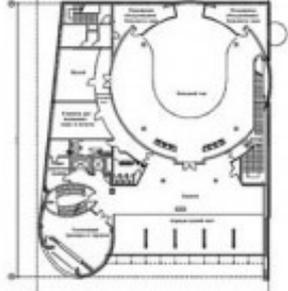
		
<p>Православна Троїцька церква, м. Київ</p>	<p>Православна Георгіївська церква, м. Київ</p>	<p>Римо-Католицький Олександрівський костел, м. Київ</p>
		
<p>Греко-Католицький кафедральний собор, м. Київ</p>	<p>Протестантський молитовний будинок, США</p>	<p>Протестантський Дім Бога, США</p>
		
<p>Мечеть та медресе хана Узбека, Крим</p>	<p>Синагога, м. Жовква</p>	<p>Синагога, м. Москва</p>

Рис. 5

Для більшості **протестантських сакральних споруд** також характерний тричастинний поділ простору на нартекс із верхнім приміщенням для хору, центральний неф (зал для молитви) і апсиду (вівтарна частина). Нартекс розташовують у західній частині сакральної споруди даної конфесії. У ньому також можуть знаходитись допоміжні приміщення. Основний зал (неф) складає основну частину, де розташовують лави для прихожан. Від центрального входу до вівтаря через всю наву влаштовується прохід. За християнською традицією, вівтарна

частина протестантської сакральної споруди також повинна бути орієнтованою на схід. Сучасні молитовні будинки протестантів вільні у своїх планувальних рішеннях. Рішення можуть бути простими (прямокутник, квадрат), або складними (багатокутник) (див. рис. 4, 5).

Мусульманська сакральна споруда (мечеть), як і християнські сакральні споруди, також має тричастинну структуру: вхідна зона (наприклад, у вигляді огороженого внутрішнього двору із фонтаном), молитовна зала та святилище. У молитовному залі мечеті поруч із міхрабом – нішею в стіні мечеті, зорієнтованою на Мекку, зводять мінбар – аналог кафедри для проповідей у протестантській культовій споруді, амвону у православному та католицькому храмах, біми в іудейській синагозі. Святилище і міхраб мечеті повинні бути орієнтовані на священне місто Мекку – на схід.

Потреба у зібранні в одному місці великої кількості вірян на спільній молитві по п'ятницях зробила найпоширенішою та найоптимальнішою просту кубічну форму мечеті, квадратну в плані. Однак при проектуванні допустимі і більш складні (багатокутні) планувальні схеми.

Невід'ємним елементом мечеті є мінарет (арабською «манара» – маяк, аналог православної дзвіниці та шпилів католицьких готичних соборів) (див. рис. 4, 5).

За основу планувального устрою **іудейської сакральної споруди** (синагоги) покладено конструкцію храму скінії – огороженого прямокутного простору. В тій частині, де у християнському храмі знаходиться Святилище, у синагозі встановлюють арон-кадеш – шафу для збереження сувоїв Тори. У центрі синагоги (молитовному залі) необхідно влаштовувати підвищення для читання Тори – біму (аналог православного амвону). Іудейську сакральну споруду необхідно розташовувати так, щоб стіна, біля якої стоїть арон-кадеш, була спрямована в бік Єрусалима (на схід, як і орієнтація вівтарної частини християнських та мусульманських сакральних споруд).

Планувальна схема іудейських сакральних споруд зазвичай прямокутна (див. рис. 4, 5). Однак при проектуванні можуть застосовуватись більш складні форми плану.

АРХІТЕКТУРНІ РІШЕННЯ

Архітектура храму – це втілення певної моделі світосприйняття та світотворення. Змістове навантаження мають як окремі форми храму, так і деталі, конструкції, будівельні матеріали, інтер'єрне оздоблення тощо.

Православні храми візантійської традиції зазвичай хрестовокупольні, в основу їхньої планувальної схеми покладено квадрат (рівнокінцевий хрест). У сакральних спорудах цієї традиції необхідно виявляти основний кубічний об'єм із куполом та декоративними банями. Купол у культовій архітектурі (православній, мусульманській, іудейській) символізує небо. Сам храм, переважно кубічної форми, – землю.

Християнським храмам, як правило, властиві три символічні форми плану – квадрат або прямокутник (корабель), коло і хрест. Побудова храму у формі хреста нагадує, що хрест є основою церкви. Коло є основою планувальної схеми храмів-ротонд, символом вічності, безмежності всесвіту.

Склепінчастий перехід всередині храму, від основного об'єму храму до циліндру (барабану), називався «вітрилами». Стовпи у центральній частині храму, що підтримують центральне склепіння, символізують «Стовпи Церкви» — святих, на яких тримається Церква. Верхня частина храму, зазвичай, складається з основи, барабана (шиї) і купола, над яким може бути маківка із хрестом. Купол над центральним барабаном храму є засобом апофатичного вираження Бога та його центральної, незалежної та трансцендентної позиції до всього створеного. Богословське поняття «око склепіння» у структурі сакральної споруди передається через вікна, які символізують очі храму.

Маківка (главка) – завершення сакральної споруди – це знак полум'я, вогню і, відповідно, вогняних небесних Сил. Символічне значення має кількість глав. Так, одна глава символізує єдність Бога; дві – відповідають двом (подобам) Боголюдини; три – знак святої Трійці; чотири – означають чотирьох євангелістів і чотири сторони світу; п'ять глав символізують Ісуса Христа та чотирьох Євангелістів; сім – знаменують сім таїнств Церкви, сім Вселенських Соборів; дев'ять – пов'язані з образом Пресвятої Богородиці; тринадцять глав знаменують Ісуса Христа і дванадцять Апостолів. Вибір кількості глав повинен залежати від присвяти храму (Трійці, Богородиці тощо). У мусульманській традиції перевагу надають числу 4, акцентуючи просторову зорієнтованість споруди на чотири сторони світу.

Сакральна символіка (хрести, півмісяці, гектограми – залежно від конфесійної належності культової споруди) повинні бути логічним продовженням конструкції сакрального об'єкта, а також завершенням та символом релігійної належності.

Не менш значуще й символічне навантаження має вхідна група – портал. Портал – це символ, поширений як у християнських, так і в мусульманських та іудейських сакральних спорудах.

Що ж до **культових будівель західного обряду**, то католицькі культові споруди римської традиції – це базиліки, які повинні мати у плані форму латинського або грецького хреста. В основу побудови планувальних і просторових структур католицьких храмів також закладено релігійні значення їхніх окремих частин. Св. Августин вважав, що нава католицької сакральної споруди уособлює тіло, а вівтар (пресвітерія) – душу. Серце кожного храму – це головний вівтар. Організація внутрішнього простору католицького храму повинна бути підпорядкована поздовжній осі і базуватися на образі старозаповітного храму-скинії, символізуючи шлях до Бога або корабель.

Оригінальним доробком римської школи, який можна використовувати при проектуванні і сьогодні, слід вважати чотири типи планувальної структури католицького храму: центрична на основі кола; центрична хрестовокупольна; поздовжня традиційно-базилікальна; поздовжня базилікально-купольна єзуїтська.

Символіка форм значно менш важлива в архітектурі **протестантських сакральних споруд**, оскільки протестантською церквою може бути будь-яка споруда, придатна для проведення богослужінь. Сучасна протестантська сакральна споруда трансформується, стає функціональною, а символіка формоутворення, канон та стиль пов'язуються винятково з її унітарним призначенням.

Мусульманська традиція свідчить, що архітектурну композицію дворової **мечеті** (арабський тип) запровадив сам пророк Мухамед. Загалом, можна розрізнити такі типи мечетей, як дворовий, багатоколонний, центральнокупольний, багатозальний (багатокупольний), однозальний. Мечеті зазвичай мають покрівлю, що спирається на колони, за аналогією із православним храмобудівництвом, оскільки будівництво перших мечетей спиралось на візантійські архітектурні традиції.

При будівництві сучасних мечетей можна використовувати базилікальну традицію будівництва хрестовокупольних споруд, у зв'язку з чим мечеті набувають форми куба із куполом. При переході від кубічної або прямокутної форми споруди до основи купола – кола, можна застосовувати сталактити – аналог візантійських «вітрил». Однак можливе проектування мечетей із куполом на тропіках. Купол у сакральній архітектурі різних конфесій перейшов цивілізаційні кордони. Це одночасно наддинамічна і надстійка одиниця матеріального і духовного будівництва храмової культури. Купол і досі виконує організуючу містобудівну функцію і є характерною ознакою культових споруд різних конфесій.

Таким чином сучасна мусульманська мечеть може бути окремо розташованою кубічною будівлею з квадратною гіпостильною залюю, перекритою куполом, із внутрішнім двориком, мінаретом – виразною вертикальною домінантою. Вертикаль у культовій архітектурі різних конфесій (християнські дзвіниці, мусульманські мінарети) тлумачиться як знак зв'язку між різними «рівнями» буття — земним і небесним.

За основу внутрішнього устрою **іудейських культових споруд** також покладено конструкцію храму-скинії. Саме тому іудейські культові споруди зазвичай мають кубічну форму. Для культових споруд цієї конфесії не передбачено певних усталених архітектурних форм. Іудейські синагоги зазвичай прямокутні в плані з апсидою, нартексом і молитовною залюю. Також допускається проектувати синагоги круглої в плані форми, що символізує вічність. Купол в об'ємно-просторовій композиції синагоги символізує єдність земного храму (квадратна молитовна зала) із небесною сферою (підкупольний простір). Купол зводять над головним

архітектурним об'ємом синагоги, втілюючи, аналогічно християнській та мусульманській доктринам, ідею земного храму.

Вхід до синагоги за аналогією із християнською та мусульманською традиціями може здійснюватись через портал, проходячи який, людина відповідно налаштовується.

Таким чином, можна констатувати певну подібність об'ємно-просторової та планувальної структури сакральних споруд християнських, мусульманських та іудейських конфесій.

ВИРІШЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО ПРОСТОРУ САКРАЛЬНИХ СПОРУД. СИМВОЛІКА

При формуванні інтер'єру **православної сакральної споруди** необхідно прагнути органічно поєднати її архітектурні форми зі загальним стилістичним та колористичним рішенням інтер'єрів, зокрема монументальним розписом. Розробляючи концептуальну сторону декору, треба виходити з ідеї присвяти храму та характеру архітектури і пам'ятати про систему побудови композиції розписів. Композиція храмового живопису також дуже тісно пов'язана із символічним значенням окремих частин споруди. Так, у храмі можна умовно виділити три основні зони розписів: перша – зона куполів і склепінь верхнього рівня – «небесна зона», друга – зона вітрил, верхньої і середньої частин стін – «проміжна зона» і третя – зона нижніх частин стін культової споруди – «земна зона».

Усі зображення в храмі слід розташовувати у чіткій відповідності до їхньої ієрархії. У верхній зоні розміщують зображення найбільш священних персонажів (Христа, Богоматері, янголів) і тих сцен, які відбувались на небі.

У центрі купола слід зображати образ Христа Вседержителя, який благословляє людей. Під ним, по нижньому краю сфери купола, зображають серафимів (сили Божі). У простінках між вікнами барабана розташовують зображення архангелів зі знаками, які символізують особливості їхнього служіння: Михайл - із вогняним мечем, Гавриїла – з райською гілкою, Уриїла – з вогнем. У бокових апсидах розташовують зображення або батьків Богоматері – Йоакима і Анни, або Івана Хрестителя.

До другої зони розписів належать вітрила, які утворюються переходом стін центральної частини храму у барабан купола. У чотирьох вітрилах, відповідно до візантійського канону, доречно зображати чотирьох євангелістів із тваринами, які відповідають їхньому духовному характеру: у північно-східному вітрилі – євангеліста Івана Богослова з орлом; навпроти, по діагоналі, у південно-західному вітрилі – євангеліста Луку з тільцем; у північно-західному зображають євангеліста Марка із левом, а напроти, по діагоналі у південно-східному вітрилі – євангеліста Матвія з істотою в образі людини. На підвітрильних арках зазвичай зображають мучеників. Друга зона храму також повинна містити розписи, присвячені життю

Христа та подіям святкового циклу, який складається з 12 сцен: «Благовіщення», «Різдво», «Стрітєння», «Хрещення», «Преображення», «Воскрєсіння Лазаря», «Вхід до Єрусалима», «Розп'яття», «Зішестя Христа в Ад», «Вознесіння», «Зішестя Святого Духа», «Успіння Богородиці».

На чотирьох центральних стовпах храму зображають святигелів, мучеників, святих, апостолів, єпископів та подвижників, так званих «стовпів» Церкви.

У третій і найнижчій зоні зображають фігури апостолів, святих, преподобних і мучеників. Простір між окремими живописними композиціями заповнюють орнаментом, де здебільшого використовують елементи рослинного світу та християнську символіку. Настінні розписи не повинні досягати підлоги, а закінчуватись на рівні плечей людини. Нижче цього рівня необхідно створювати площини без священних зображень. Над рівнем підлоги, у зоні, де стоять прихожани, доречно зображати орнаменти із сакральною символікою.

У головній консі вітваря, зображають фігуру Богоматері.

У західній частині храму (притворі) необхідно розміщати сюжети Страшного Суду, а також розписи на теми райського життя та вигнання з раю.

Таким чином розподіл живописних циклів православної культової споруди повинен бути пов'язаний із символічним її значенням і мати на меті розподіл загального простору на вже згадані три частини – «небесну», «середню» і «земну» (рис. 6).

Інтер'єри **католицьких сакральних споруд** відрізняються великою кількістю скульптурних композицій, творів монументального живопису, наявністю різьблення та предметів культу.

Відповідно до розвитку католицького богослужіння розташовують і розписи: від зображень старозавітних сцен у нартексі – до христологічного циклу в наосі.

Живописне оздоблення внутрішнього простору греко-католицьких церков в дечому наближене до оздоблення внутрішнього простору православних культових споруд в частині монументального живопису. Так, у греко-католицькому храмі можна виділити три основні зони для розписів: перша – верхня зона куполів і склепінь, друга – зона вітрил і верхньої та середньої частин стін, і третя – зона нижніх частин стін культової споруди.

У верхній зоні храму, як правило, зображають Христа, Богоматір, янголів. У центрі купола доречно розташовувати образ Христа Вседержителя.

До другої зони оздоблення культової споруди монументальним живописом належать вітрила, на яких зображають Євангелістів. На стовпах католицького храму розміщують святих Католицької Церкви. Друга зона храму повинна містити композиції, присвячені Богородиці і Святим, а також композиції Розп'яття, Хресного шляху, Оплакування.

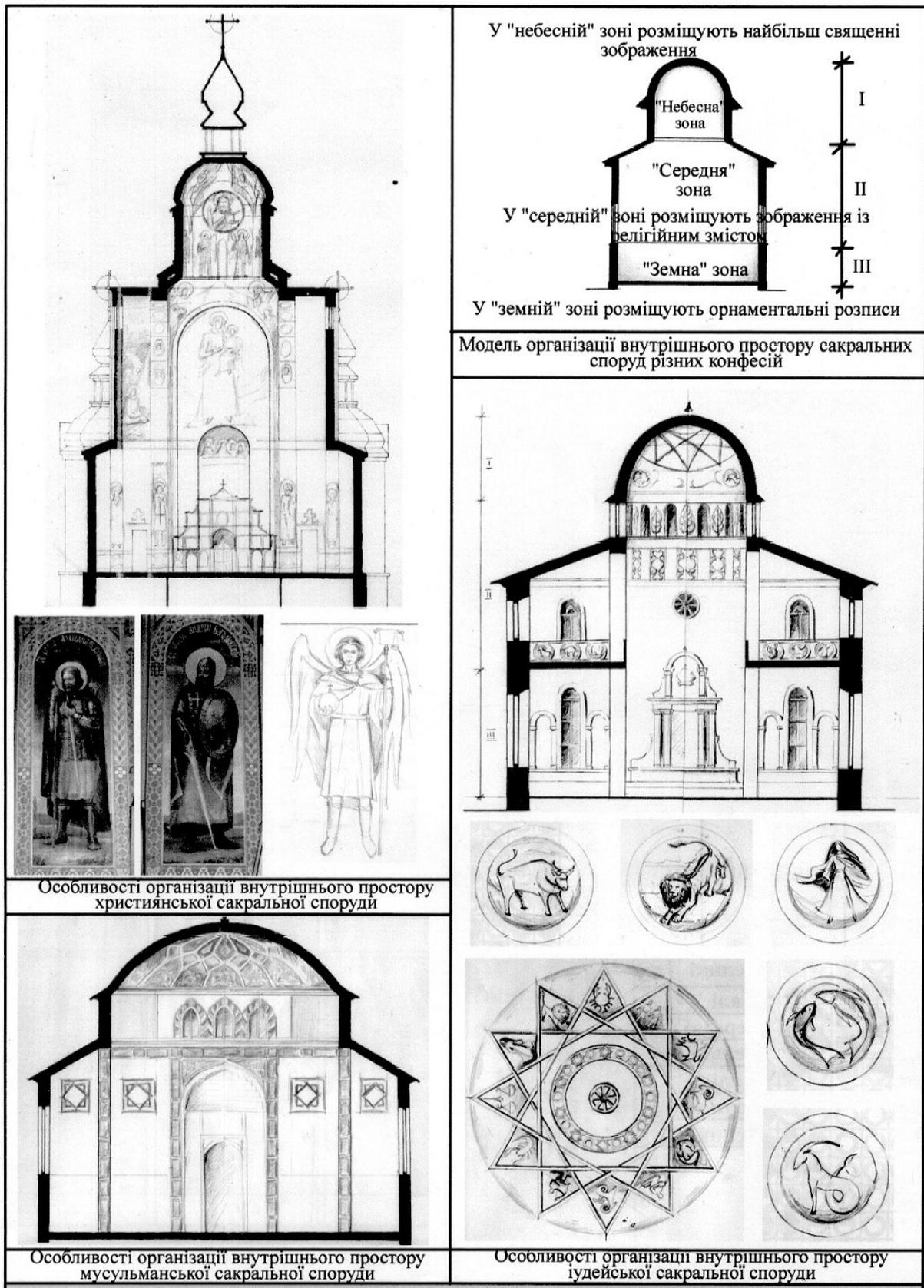

Рис. 6

Простір між окремими живописними композиціями заповнюють орнаментами із відповідною символікою. Орнаменти можуть бути: геометричними, рослинними, геральдичними.

Настінні розписи у греко-католицьких храмах, так само, як і в православних, зазвичай, не досягають підлоги.

У пресвітерії греко-католицької сакральної споруди необхідно зображати фігури Богоматері або Христа.

Молитовні будинки протестантів, як правило, вільні від художнього опорядження. Стіни протестантських культових споруд доречно залишати однотонними, без орнаментального розпису. Інтер'єр можуть збагатити такі мистецькі твори, як вітражі, розетки, люстри. Як і у римо-католицьких культових спорудах, вівтарна частина кірх та молитовних будинків повинна містити сакральний елемент — розп'яття та бути відкритою у простір молитовної зали.

Мусульманські сакральні споруди. Оскільки в ісламському сакральному мистецтві забороняється зображати людей, стіни мечетей необхідно покривати каліграфією (цитатами з Корану) і орнаментами. Їм та їх кольоровому вирішенню надається особливе значення, оскільки орнамент в архітектурі країн ісламського світу і Середньої Азії займає абсолютно унікальне місце. В орнаменті мають переважати рослинні елементи, також доречно застосовувати лінійно-геометричні орнаменти із переплетення геометричних фігур-багатокутників, зірок та іншої сакральної символіки. Наступним видом орнаменту, який можливо застосовувати при опорядженні сучасних мусульманських сакральних споруд, є епіграфічний орнамент. Стіну зі священною нішею міхраб доречно оздоблювати ліпниною, різьбленням по каменю та стуку (різновиду алебастру), мозаїкою.

Упродовж століть мусульманське культове зодчество напрацювало особливу символічну кольорову гаму інтер'єрного та екстер'єрного опорядження, яка полягає у поєднанні біло-блакитного, зеленого, синьо-зеленого, вохри та червоних відтінків.

Внутрішній простір мусульманської сакральної споруди також можна умовно поділити на три основні зони. Верхня частина стін (II зона) і склепіння (купол і підкупольний простір – I зона) сучасної мечеті повинні бути розписані орнаментом, у якому домінує блакитний колір, поверхню купола вкривають розписом із висловлюваннями пророка Мухамеда і сурами із Корану. III зону (нижня частина стін мечеті) необхідно оздоблювати розписом із геометричними мотивами (див. рис. 6).

При оздобленні **синагог** також застосовується образотворча символіка. Вона може містити як ритуальні атрибути (менори, скрижалі), так і антропоморфні елементи (руки, що благословляють), астрологічні (знаки зодіаку), зооморфні (біблійні тварини), рослинні, геометричні та інші символи.

Поярусний розпис синагоги повинен починатися від рівня підлоги і завершуватись у підкупольному просторі.

Нижній ярус синагоги має включати мотив аркад, що оточують молитовну залу, в які вписано орнаменти, біблійні тексти та висловлювання мудреців.

Наступний (другий) ярус у синагозі повинен містити арабесковий та рослинно-геометричний декор. Парапет або огорожу галереї для жінок можна оздоблювати циклічними мотивами (зодіакальний пояс, який традиційно пов'язаний з єврейським місячним календарем), що розташовуються по колу, оточуючи біму (див. рис. 6).

На верхньому (першому) ярусі, в центрі склепіння синагоги, зазвичай зображають зірку, обабіч неї – медальйони з алегоричними зображеннями біблійних тварин: лева, орла, оленя, леопарда. Відповідно до єврейської традиції, Лев – це символ сили, орел – далекоглядності, олень – швидкості, леопард – рішучості. Медальйони необхідно оздоблювати квітковим плетінням. На північній стіні має бути зображена храмова менора.

Таким чином, живописний ансамбль розписів також розмежовує простір залу і купол синагоги на три основні зони, як світ земний і небесний.

Загалом, у сакральній архітектурі різні види мистецтва не повинні домінувати, а мають гармонійно доповнювати архітектурне рішення, сприяючи донесенню до людей релігійно-символічного змісту об'єкта.

Символіка. Головною християнською символікою вважається хрест, зірки, німби (коло), риба (овал), голуби, і різні атрибути (предмети), пов'язані із подіями життя тих або інших християнських святих та історією.

Проектуючи інтер'єри православних, католицьких та протестантських сакральних споруд, доречно використовувати такі головні християнські символи, як хрест, коло, квадрат, трикутник та похідні від них фігури, різновиди зірок – восьмикутні, шестикутні.

Головною емблемою ісламу вважається півмісяць із зіркою всередині. У мусульманському світі за символ править не лише п'ятикутна зірка, але і восьмикутна, семикутна і шестикутна.

Розвинута ритуальна практика синагог створила особливе знакове середовище в іудаїзмі. У XIX столітті євреї обрали шестикутну Зірку Давида (гексаграму) за національний символ. Гексаграма трактується як поєднання чоловічого (трикутник, спрямований вгору) і жіночого (трикутник, орієнтований донизу) начал. Також припустимо вважати, що цей символ означає всі чотири стихії: трикутник, спрямований вгору – вогонь і воду, в той час як другий – повітря і землю.

Суттєве місце в релігійній символіці також посідає символічне тлумачення кольору і чисел. Числа мають символічне значення при виборі кількості глав у православній сакральній архітектурі та при виборі

кількості мінаретів та завершень у мусульманській сакральній архітектурі. Колір має значення при розробці інтер'єрів сакральних споруд.

КОНСТРУКТИВНІ РІШЕННЯ

Сакральні споруди не є об'єктами масового будівництва, однак при їх проектуванні також можуть бути застосовані усталені конструктивні рішення:

- фундаменти сакральних споруд — стрічкові, монолітні залізобетонні плити,
- стіни – цегляні, бетонні, дерев'яні,
- несучі конструкції — монолітні залізобетонні та цегляні колони, залізобетонні балки,
- перегородки – цегляні,
- вертикальні комунікації (сходи) – монолітні залізобетонні, дерев'яні,
- покрівля – черепиця, металочерепиця по дерев'яних балках, тонкостінні просторові конструкції.
- склепіння – цегляні, бетонні, тонкостінні просторові конструкції.

В практиці проектування найбільше розповсюдження отримали наступні види склепінь:

- полуциліндричні (1/2 циліндра),
- замкнуті (створюються з двох циліндрів, що перетинаються та спираються на стіни),
- парусні, що являють собою невисокий купол, зрізаний по краям вертикальними стінами.
- купольні, що являють собою у перетині $\frac{1}{2}$ сфери.

Склепінчасті і купольні покриття використовують у культовому будівництві давно. У стародавні часи зводили кам'яні куполи. В сучасних проектах доречно застосовувати різновиди оболонок та просторових конструкцій (зокрема тонкостінних). Купольні оболонки для реалізації сучасних проектів сакральних споруд можуть бути виготовлені з монолітного залізобетону. Також можна застосовувати збірні варіанти оболонок, тонкостінні просторові конструкції.

Прикладом застосування тонкостінних просторових конструкцій у культовій архітектурі може проект будівництва православної сакральної споруди на вул. Привокзальній у м. Києві (див. Додаток).

ТЕРМІНИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ

Амвон – підвищення в християнському храмі, з якого проголошують богослужбні тексти (Священне Писання, Євангеліє).

Апсида – об'єм для влаштування вівтаря, прибудований до православної культової споруди. Цей об'єм, перекритий напівсферичним склепінням, дещо нижчий за основну висоту культової споруди і може мати різноманітну конфігурацію плану (квадрат, півколо, багатокутник).

Арон-кадеш – спеціальне сховище (шафа) в іудейській культовій споруді для зберігання сувоїв Тори.

Біма – підвищення в центрі синагоги із місцем для читання сувоїв Тори та інших священних текстів під час богослужіння.

Вівтар – священна частина християнської церкви східного обряду.

Іконостас – стіна з іконами у православній культовій споруді, яка відокремлює вівтар від основного залу для молитви.

Канон – сукупність твердо встановлених правил, які визначають норми композиції та колориту зображення. В сакральній архітектурі роль канону визначає «канонічна традиція» - прийняті Церквою зразкові споруди, які відображають засобами архітектури богословський зміст сакральної споруди.

Клірос – у православній церкві місце для співаків та читців під час богослужіння.

Купол або баня – верхівки сакральних споруд «відкриті» в середину споруди.

Лавра - назва деяких з найбільших та історично важливих чоловічих монастирів.

Менора – семисвічний світильник для іудейських культових споруд (синагог).

Мінарет – башта (квадратна, кругла, багатокутна в плані), яка примикає до мусульманських культових споруд – мечетей. Із цієї башти служитель мечеті закликає вірян до молитви.

Мінбар – підвищення для проповідника у мечеті.

Міхраб – ніша в стіні мечеті, зорієнтована на Мекку.

Нава – повздовжня центральна частина християнської культової споруди.

Наос – центральна частина християнської культової споруди для здійснення молитви вірянами.

Нартекс (притвор) – у візантійській/християнській архітектурі крите приміщення при передній стіні культової споруди.

Паламарня – підсобне приміщення для зберігання церковного краму при вівтарі у православних культових спорудах.

Пресвітерія – у католицькій культовій споруді простір між нефом та престолом.

Престол – стіл всередині вівтаря християнської культової споруди, освячений архиєреєм для здійснення Євхаристії.

Притвор – приміщення перед входом до молитовної зали православної культової споруди.

Просфора – ритуальна випічка у Православній церкві.

Ризниця – приміщення у християнській культовій споруді для зберігання облачення служителів культу.

Сакральний – священний, той, що стосується релігійного культу й ритуалу.

Скинія – за біблійною легендою, переносна культова споруда давніх євреїв.

Солея – підвищення підлоги у православної культовій споруді перед іконостасом.

Хори – місце для співаків церковного хору, розташоване над притвором.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Назвіть основні класифікаційні ознаки сакральних споруд.
2. Назвіть основні зони ділянки проектування сакральної споруди.
3. Вкажіть особливості розташування сакральних споруд на земельній ділянці.
4. Назвіть особливості функціонально-планувальної організації православних сакральних споруд.
5. Назвіть особливості функціонально-планувальної організації католицьких сакральних споруд.
6. Назвіть особливості функціонально-планувальної організації протестан-тських сакральних споруд.
7. Назвіть особливості функціонально-планувальної організації мусуль-манських сакральних споруд.
8. Назвіть особливості функціонально-планувальної організації іудейських сакральних споруд.
9. Вкажіть канонічні особливості формоутворення архітектури християнських, мусульманських та іудейських сакральних споруд.
10. Назвіть основні види композиційних рішень сакральних споруд.
11. Вкажіть найбільш розповсюджені конструктивні схеми вирішення сакральних споруд.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Архітектура*: Короткий слов.-довід. / за заг. ред. А. П. Мардера. – К.: Будівельник, 1995. – 333 с.
2. *Білецька О., Коренюк Ю., Семенов О., Стріленко Ю.* Технологія виконання стінописів Михайлівського монастиря // Пам'ятки України. 1999. № 1(122). – С. 36–39.
3. *Бондаренко І. В.* Передумови і тенденції стильового розвитку храмової архітектури Слобожанщини (друга пол. ХІХ – початок ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. архіт.: 10.00.01. К.: Акад. образотв. мист. і архіт, 1999. – 20 с.
4. *Бойко О. Г.* Архітектура мурованих синагог Правобережної України ХVІ–ХХ ст.: дис. ... канд. архіт.: 18.00.01. Львів: Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2010. – 20 с.
5. *Будур Н.* Православный храм. М.: РОССА, 2009. – 271 с.
6. *Вагнер Г. К.* Канон и стиль в древнерусском искусстве. – М.: Искусство, 1987. – 223 с.
7. *Водотика О. Ю.* Архітектурно-типологічні основи формування православних храмів України (на прикладі Центрального регіону): автореф. дис. ... канд. архіт.: 18.00.02. – К.: Київський нац. ун-т буд-ва і архіт, 2004. – 20 с.
8. *Возняк Е. Р.* Архитектура современной православной приходской церкви: на примере Санкт-Петербурга: автореф. дис. ... канд. архитектуры: 18.00.02. – СПб.: Санкт-Петербургский зональный науч.-исслед. и проектный ин-т жилищно-гражданских зданий, 1996. – 28 с.
9. *Геврик Т.* Втрачені архітектурні пам'ятки Києва. 4-те вид. Нью-Йорк: Український музей. – К.: Пам'ятки України, 1991. – 64 с.
10. *Гнідець Р.* Архітектура українських церков. Конструкція і форма: навч. посіб. 2-ге вид., випр. і доп. – Львів: Вид-во ун-ту «Львівська політехніка», 2009. 144 с.
11. *Горбик О. О.* Стильові риси провінційного католицького барокового храму (на прикладі костьолів Київщини і Волині): автореф. дис. ... канд. архіт.: 18.00.01. – К.: Київський нац. ун-т буд-ва і архіт., 2003. – 20 с.
12. *Державні будівельні норми України «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень» ДБН 360-92**.* Замість ДБН 360-92*; Введ. 10.04.02. – К.: Держбуд України, 2002. – 113 с.
13. *Діба Ю. Р.* Архітектура українських храмів-ротонд другої половини Х – першої половини ХVІ століть: автореф. дис. ... канд. архіт.: 18.00.01. – Львів: Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2000. – 20 с.
14. *Довганюк І.* Архітектура українських церков. Львів: Львівагропроект, 1997. – 111 с.
15. *Жовква О. І.* Архітектура православних духовних навчальних

закладів України. Чернівці: ТОВ «Друк Арт», 2009. – 192 с.: іл.

16. *Казбек-Казиев З. А.* Архитектурные конструкции. – М.: Архитектура-С, 2011. – 344 с.

17. *Киба М. П.* Архитектурно-художественные характеристики римско-католических храмов южной и восточной Украины (конец XVIII – начало XX века): автореф. дис. ... канд. архитектуры: 18.00.01. – Х.: Харьковская гос. акад. дизайна и искусств, 2004. – 20 с.

18. *Котляр Є. О.* Синагоги України другої половини XVI – початку XX століть як історико-культурний феномен: автореф. дис. ... канд. мистецтвознав.: 17.00.01. – Х.: Харківська держ. акад. культури, 2001. 20 с.

19. *Культові будинки та споруди різних конфесій: посіб. з проектув.* / За ред. В. В. Куцевича. – К.: КиївЗНДІЕП, 2002. – 117 с.

20. *Лоїк Г. К., Степанюк А. В.* Основи проектування українських церков: навч. посіб. – К.; Ірпінь: Перун, 2000. – 136 с.

21. *Православные храмы: в 3 т.* М.: ГУП ЦПП, 2003. Т. 2: Православные храмы и комплексы: пособие по проектированию и строительству (к СП 31-103-99). МДС 31-9.2003 / АХЦ «Арххрам». – 222 с.

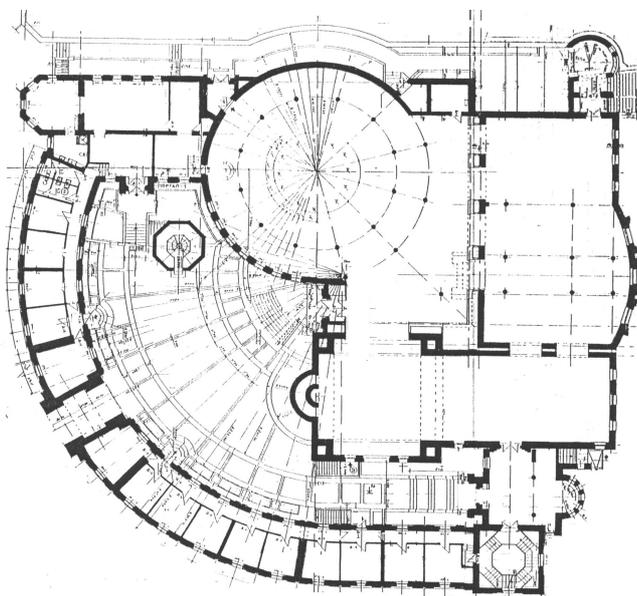
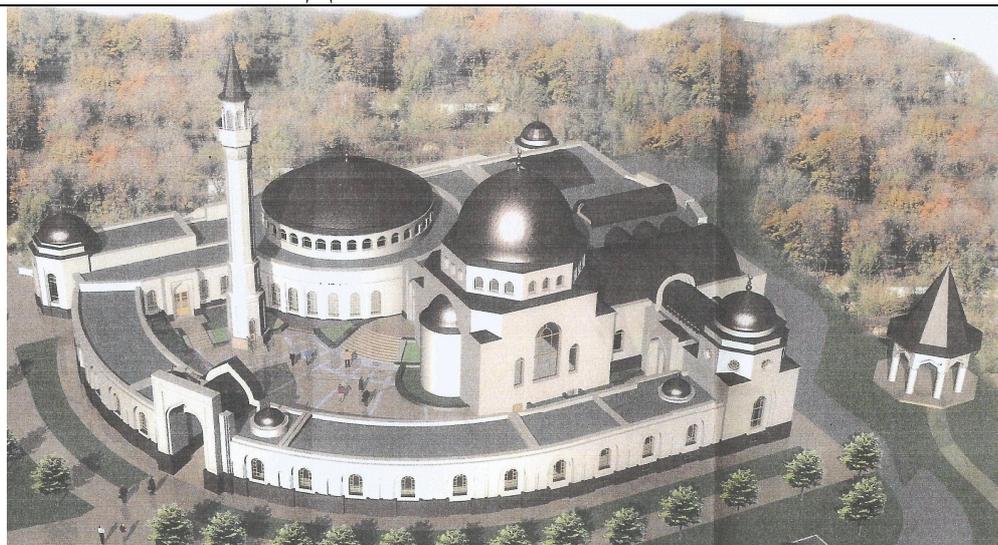
22. *Слепцов О. С.* Архітектурне проектування і реконструкція православних храмів: Підруч. для ВНЗ. – К.: А+С, 2014. – 272 с.: іл.

23. *Троицкий Н.* Христианский православный храм в его идее // К свету. Символика русского храмостроительства. К престольному празднику храма Христа Спасителя. 1999. № 17. – С. 22–46.

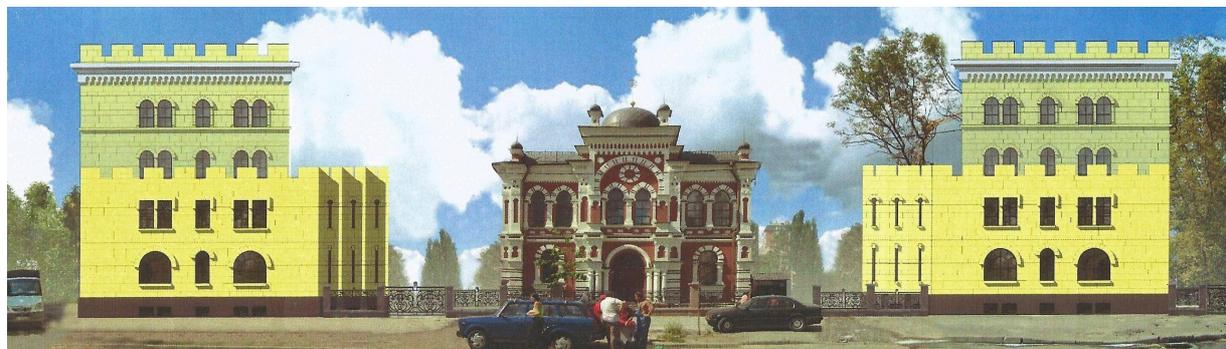
24. *Халитов Н. Х.* Мусульманская культовая архитектура Волго-Камья с IX до начала XX века (Генезис, этапы развития, закономерности типов и формообразования): автореф. дис. ... д-ра архитектуры: 18.00.01. – М.: Науч.-исследовательский ин-т теории архитектуры и градостроительства, 1992. – 52

25. *Шукуров Ш. М.* Архитектура современной мечети: Истоки. – М.: Прогресс-Традиция, 2014. – 232 с.

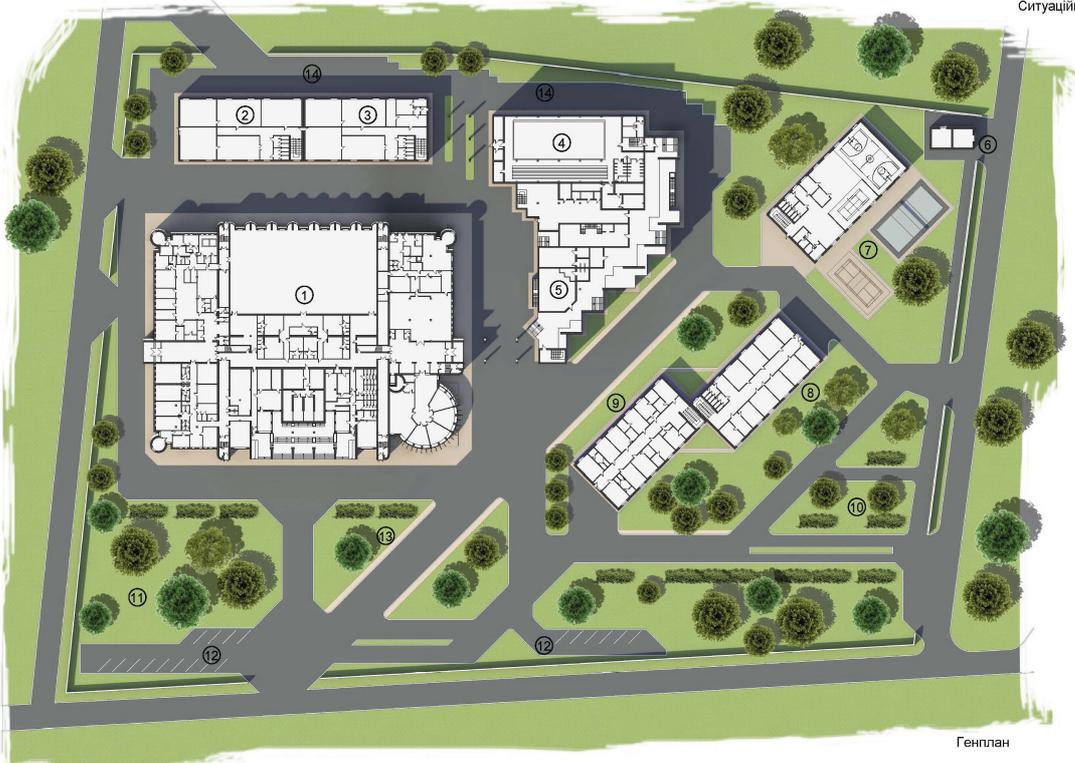
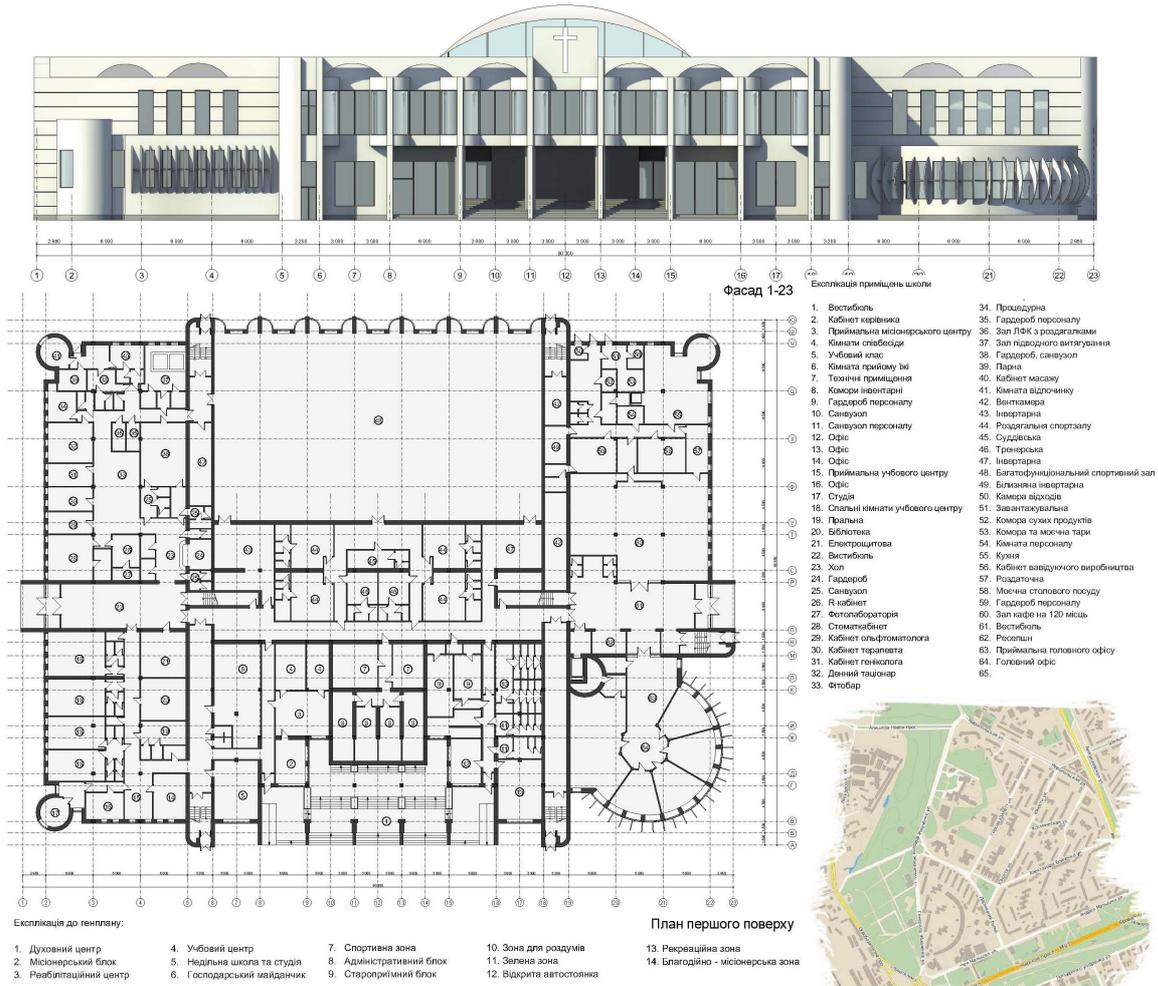
ПРИКЛАДИ ВИКОНАННЯ ПРОЕКТІВ

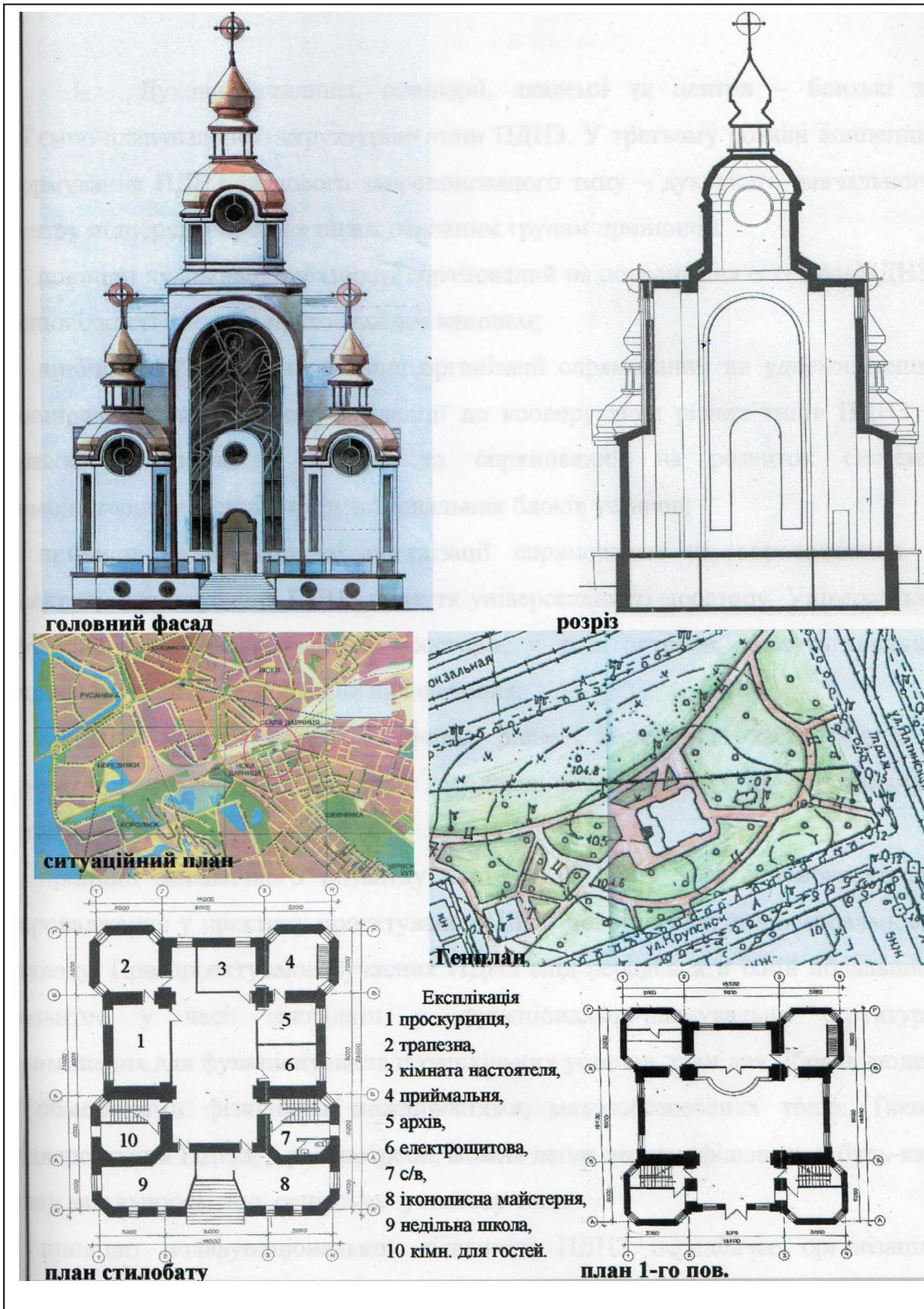
Мусульманський сакральний комплекс, вул. Лук'янівська, м. Київ

Іудейський сакральний комплекс, вул. Щекавицька, м. Київ

Протестантський сакральний комплекс, вул. Попудренка, м. Київ

Православна сакральна споруда, вул. Привокзальна, м. Київ

Навчально-методичне видання

САКРАЛЬНІ СПОРУДИ РІЗНИХ РЕЛІГІЙ (ХРИСТІЯНСЬКОЇ, МУСУЛЬМАНСЬКОЇ ТА ІУДЕЙСЬКОЇ)

Методичні вказівки

до виконання проекту

для студентів II курсу спеціальності

191 «Архітектура і містобудування»

Укладач **ЖОВКВА Ольга Іванівна**

Комп'ютерне верстання Ю.Г. Томащука

Підписано до друку. 17.11.2017. Формат 60 × 84_{1/16}

Ум. друк. арк. 2,09. Обл.-вид. арк.2,25.

Вид. № 16/IV-17. Зам №42/1-17

Видавець і виготовлювач

Київський національний університет будівництва і архітектури

Повітрофлотський проспект, 31, Київ, Україна, 03680

реєстру суб'єктів

Видавничої справи ДК № 808 від 13.02.2002 р.

